

Van territoriale cohesie naar innovatieve stedelijke netwerken Ruimtelijke implicaties van de Lissabon- en Gothenburgstrategie

Wouter van der Heijde¹ en Wim Heiko Houtsma¹

verschenen in:

Janssen-Jansen, L. and B. Waterhout (red.) (2006) *Grenzeloze Ruimte; Regionale gebiedsgerichte ontwikkelings-planologie in Europees perspectief*, Den Haag: Sdu Uitgevers, p.121-135.

¹ De auteurs zijn allebei werkzaam bij het Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (VROM), Directoraat-Generaal Ruimte, Den Haag. Dit artikel is geschreven op persoonlijke titel. Contact: Public@vanderHeijde.com en/of WimHeiko.Houtsma@minvrom.nl

Welke bijdrage kan het ruimtelijk beleid leveren aan de verwezenlijking van de Lissabon- en Gothenburgstrategie? De Europese Unie wil(de) met deze strategie de meest concurrerende, duurzame en sociale kenniseconomie van de wereld worden in 2010. Er liggen weliswaar abstracte concepten als “territoriale cohesie” en “polycentriciteit” op de plank om een ruimtelijke dimensie in het EU-beleid te brengen, maar die zetten nog weinig zoden aan de dijk. Bovenal omdat ze vanwege hun hoge paraplubegrip-gehalte nog niet inspireren tot doelgerichte, concrete acties. Maar daarnaast besteden die concepten aandacht aan maar een beperkt deel van de Lissabon- en Gothenburgdoelen. Het begrip “territorial capital” biedt aanknopingspunten om aan beide kanttekeningen tegemoet te komen – zowel voor regio’s zelf als voor de rijksoverheid. Dit territorial capital zou in beleidstermen zijn weerslag kunnen vinden in “innovatieve stedelijke netwerken”.

1. Inleiding: *territorial capital*

Op 29 november 2004 spraken de Europese ministers voor ruimtelijke ontwikkeling in Rotterdam af dat *versterking van de diversiteit* in Europa de manier is om ruimtelijk bij te dragen aan de Lissabon- en Gothenburgstrategie. Steden en regio’s specialiseren zich, vanwege de specifieke voordelen op hun grondgebied, op bepaalde economische terreinen en soorten van productie. De OECD schreef in 2001 in haar “Territorial Outlook” daarom dat elke regio een specifiek *territorial capital* heeft, dat verschilt van dat van andere gebieden. Dat territorial capital is een veelomvattend begrip: het gaat niet alleen om locatiefactoren, klimaat en natuurlijke hulpbronnen, maar ook om gewoonten, sociale omgang en *something in the air*.² Het soort investeringen dat nodig is om een regio verder te ontwikkelen, hangt sterk af van het territorial capital van die regio. Juist die investeringen die goed aansluiten bij dat territorial capital, zorgen voor een zekere ‘return on investments’. Ze maken kennelijk effectiever gebruik van de kwaliteiten en potenties van het gebied.

De weg die de Europese ministers hiermee hebben ingeslagen sluit goed aan bij de ervaring dat een succesvolle regio ook goed scoort vanwege haar eigen geschiedenis. Meerdere auteurs, waaronder Hospers, Van der Wiel en Boekema³, Boschma⁴ en Sassen⁵, wijzen daarop. Ontwikkel nieuwe initiatieven, zeggen zij, maar behoud het goede. Probeer dus niet een zoveelste *Silicon Somewhere* te creëren, maar ga als regio uit van de activiteiten waar je traditioneel goed in bent en die passen bij het sociale klimaat van de streek. Juist binnen die unieke regionaal-sociaal economische structuur liggen reële kansen voor vernieuwing en is een koppeling met moderne trends mogelijk.

De conclusie van de Europese ministers voor ruimtelijke ontwikkeling is dat overheidsbeleid bovenal gebieden zou moeten helpen om hun ‘territorial capital’ te ontwikkelen en eenvormigheid tegen te gaan. Op die manier wordt de diversiteit in Europa vergroot, en dat levert weer een bijdrage aan de Lissabon- en Gothenburgstrategie. Het vraagt om beleid op drie terreinen. Ten eerste gaat het om het benutten van de endogene krachten van een gebied, zoals de natuurlijke en culturele waarden, maar ook de daarmee samenhangende innovatieve en concurrentiekracht. Ten tweede om het bevorderen van integratie en verbinding van een regio met andere gebieden, voorzover die belangrijk zijn voor de ontwikkeling. En tenslotte is *territorial*

² Het ‘territorial capital’ van een regio is “determined by many factors [which]...may include...geographical location, size, factor of production endowment, climate, traditions, natural resources, quality of life or the agglomeration economies provided by its cities...Other factors may be ‘untraded interdependencies’ such as understandings, customs and informal rules that enable economic actors to work together under conditions of uncertainty, or the solidarity, mutual assistance and co-opting of ideas that often develop in small and medium-size enterprises working in the same sector (social capital). Lastly there is an intangible factor, ‘something in the air’, called ‘the environment’ and which is the outcome of a combination of institutions, rules, practices, producers, researchers and policy-makers, that make a certain creativity and innovation possible. This ‘territorial capital’ generates a higher return for certain kinds of investments than for others, since they are better suited to the area and use its assets and potential more effectively”. *OECD Territorial Outlook*, 2001.

³ Gert-Jan Hospers, Edwin van der Wiel & Frans Boekema, ‘Kenniseconomie en regionale ontwikkeling’. In: *Geografie*, april 2004.

⁴ Ron Boschma, ‘De Kracht van het Derde Italië’. In: *Geografie*, oktober 2004.

⁵ Saskia Sassen, ‘Global cities in a digital age’. *Lezing tijdens congres Metropole Rhein-Ruhr. Chancen und Perspektiven im internationalen Vergleich*, 11 mei 2005, Düsseldorf.

governance belangrijk. Dit staat voor het bevorderen van de coherentie van beleid, zowel horizontaal (afstemming tussen beleidssectoren) als verticaal (afstemming tussen schaalniveaus). Met deze afspraken en de inzet op het concept territorial capital sluiten de ministers aan bij de huidige inzichten waarin regio's een cruciale rol wordt toebedeeld bij het realiseren van de Lissabon- en Gothenburgdoelen. *Regions have a key role to play in this objective.*⁶ De vraag is wel hoe regio's daar op het Europese speelveld invulling aan kunnen geven in een tijd waarin enerzijds decentralisatie en regionalisering hoogtij vieren, terwijl anderzijds de rol van de Europese Unie steeds evidenter wordt. Datzelfde spanningsveld geldt natuurlijk voor nationale overheden en de EU daar zinvol aan bijdragen?

2. Strategischer ruimtelijk afwegingskader voor de EU

De EU heeft momenteel geen formele competentie tot het voeren van ruimtelijk beleid. Tegelijkertijd heeft Europees beleid wel ruimtelijke impact, bijvoorbeeld op het gebied van het landbouwbeleid, het natuur- en milieubeleid of het transportbeleid. Het gaat dan bijvoorbeeld om regelgeving die onbedoeld bepaalde regio's benadeelt, of om EU-regels die op gebiedsniveau strijdig blijken te zijn of een integrale aanpak bemoeilijken.

De afgelopen jaren is de roep steeds luider geworden om meer aandacht te besteden aan de ruimtelijke dimensie van het EU-sectorbeleid. De noodzaak daartoe werd nog groter door de toetreding van tien nieuwe lidstaten, die leidde tot grotere verschillen in de EU. Enerzijds omdat – veelal generiek – EU-sectorbeleid minder effectief zal zijn als het zich geen rekenschap geeft van die verschillen. Maar anderzijds ook omdat de Unie vanuit die verschillen ook *ontwikkelingsgericht* beleid zou kunnen formuleren. Beleid dat erop is gericht om de verschillen tussen regio's op een aantal terreinen te verkleinen en de diversiteit op andere gebieden juist te benutten of te vergroten.

Grote vraag is natuurlijk wat er hier op welk schaalniveau moet gebeuren. Landen en regio's streven ieder voor zich ook nu al naar verbetering van hun internationale concurrentiepositie.

Wat moet daaraan worden toegevoegd om een omslag naar een *duurzame* en *sociale kenniseconomie* te bewerkstelligen, en wie zorgt daar voor? Is dat de EU, zijn het de lidstaten of de regio's? Of zijn ze dat samen, en zo ja in wat voor constellatie dan?

Behalve dit *subsidiariteitsvraagstuk* is er de *externe integratie* van de ruimtelijke impact in nieuw EU-sectorbeleid. De Europese Commissie is bijzonder sectoraal georganiseerd⁷, zeker in vergelijking met de Nederlandse nationale overheid. Externe integratie is van groot belang bij het ontwikkelen van nieuw beleid.⁸ Een hulpmiddel hierbij kan zijn om ruimtelijke elementen op te nemen in de Integrated Impact Assessment die de Commissie ex ante uitvoert op haar eigen voorstellen.

Als laatste – niet onbelangrijk – is het, zeker in tijden van economische krapte, van belang om Europese fondsen zoveel mogelijk daar in te zetten waar het nodig is en waar het ook effect heeft. Dat zijn geen onbekende criteria, maar het is een publiek geheim dat in de EU andere overwegingen nogal eens prevaleren bij de toedeling van fondsen, namelijk dat elke lidstaat zijn deel krijgt. De vraag is of een dergelijke verdeelsleutel voldoende bijdraagt aan het realiseren van de Lissabon- en Gothenburgdoelen. Als de EU daar wel aan bij wil dragen, moet het in ieder geval een visie hebben op wat voor investeringen op welke plek de grootste bijdrage leveren aan het behalen van economische, sociale, milieu- en kennisdoelen. En dus op wat de ruimtelijke dimensie van de Lissabon- en Gothenburgstrategie is.

⁶ Uitspraak van voormalig EU-commissaris Philippe Busquin (Research), sprekend over de Lissabondoelen, in '14 Pilot projects to boost knowledge economy in European regions'. In: *Inforegio News*, 27 april 2004. <http://europa.eu.int/comm/research/press/2004/pr2704en.cfm>

⁷ L. Hooghe, "Co-ordination across units and directorat-generals is perceived to be an endemic problem in the Commission." (L. Hooghe, *The European Commission and the Integration of Europe: Images of Government*. Cambridge, Cambridge University Press, 2001) Geciteerd door Andreas Faludi, "Territorial Cohesion: Old (French) Wine in New Bottles?" In: *Urban Studies*, Vol. 41, No. 7, June 2004, p. 1362.

⁸ Ook het EROP pleit voor een betere coördinatie tussen de EU-sectorbeleidsterreinen, omdat de regionale verschillen zonder afstemming alleen maar zullen worden vergroot. "De diensten van de Commissie moeten onderling dringend beter samenwerken voor de ruimtelijke coherentie van de onder hen ressorterende beleidstakken."

Een eerste poging *avant la lettre* deden de RO-ministers van de EU15 toen ze in 1999 het Europees Ruimtelijk Ontwikkelingsperspectief (EROP) goedkeurden in Potsdam. Het EROP was bedoeld als een “politiek oriënteringskader” dat samenwerking zou vergemakkelijken tussen EU-sectorbelevingsvelden met een belangrijk ruimtelijk effect. Het was wel een poging om een strategisch ruimtelijk kader te bieden voor verdere ontwikkelingen in Europa, maar het bood tegelijkertijd weinig aanknopingspunten voor concreet beleid. Het was vooral een grabbelton met heel veel doelstellingen en zonder een duidelijke focus én zonder een bindende werking.⁹ Nadien zijn er allerlei pogingen gedaan om een kader te maken dat echte keuzes mogelijk zou maken. Zo leverden de Lissabon- en Gothenburgstrategie, het Derde Cohesierapport, maar ook bijvoorbeeld het rapport over duurzame ruimtelijke ontwikkeling van de Europese ministers voor regionale planning (CEMAT)¹⁰ en de Territorial Outlook van de OECD, elk puzzelstukjes aan.

Belangrijke winst van al die pogingen was dat ze mogelijk bruikbare concepten opleverden, zoals polycentriciteit, territoriale cohesie, territorial capital en territorial governance. Die concepten waren nog niet echt ingevuld, met als gevolg dat ze een hoog parapluarakter hebben: ieders belang past eronder. Dat heeft behalve voordelen ook een belangrijk nadeel. Het leidde namelijk wel tot veel wetenschappelijke activiteit, ook tot politiek draagvlak om deze begrippen verder uit te werken, maar niet tot politieke keuzen. Omdat het zo vaag was, inspireerde het niet tot concrete stappen.

Het lijkt de moeite waard om te kijken hoe deze concepten nu precies met elkaar samenhangen en hoe ze tot het niveau van concreet ruimtelijke maatregelen kunnen worden doorvertaald.

3. Lissabon- en Gothenburgstrategie

“Europa moet de meest concurrerende en dynamische kenniseconomie in de wereld worden, waarbij een duurzame economische groei leidt tot meer en betere banen en een hechtere sociale samenhang en het milieu respecteert.”

Bovenstaande doelstelling is door de Europese Raad van Ministers in Lissabon (2000) vastgelegd voor het jaar 2010, en een jaar later in Gothenburg op een meer duurzame manier uitgewerkt. Het is inmiddels de ‘missie’ van de EU geworden. Of het nu gaat om het natuurbeleid, sociaal beleid, researchbeleid, economisch of ruimtelijk beleid: ze moeten allemaal zorgen dat dit doel dichterbij komt. Daar bovenop wil Nederland bovendien tot de koplopers binnen Europa behoren.

Begin 2005 is de voortgang van de Lissabon- en Gothenburgstrategie nog eens tegen het licht gehouden. Na herformulering ligt de focus vooral op economische groei en werkgelegenheid, maar in naam blijven de economische, de sociale, de werkgelegenheids-, de milieu- en de kennisdoelen van de Lissabon- en Gothenburgstrategie behouden en worden ze gelijkwaardig behandeld.

De vraag hoe de Lissabon- en Gothenburgdoelen te bereiken moet natuurlijk allereerst worden beantwoord met allerlei niet-ruimtelijke, niet-fysieke maatregelen. Scholing, opleiding, fiscale impulsen, grotere mobiliteit van arbeidskrachten, dergelijke zaken grijpen tamelijk direct aan op het stimuleren van de kenniseconomie en staan dan ook bovenaan de actielijst. Veel indirecter, en meer op de lange termijn gericht zijn er ook ruimtelijke elementen denkbaar die mede bepalen of we de Lissabon- en Gothenburgdoelen kunnen halen. Te denken valt dan aan de verbetering van het (fysieke) vestigingsklimaat, clustering van kennis en dergelijke.

Over wat voor soort ‘ruimtelijke aspecten van de Lissabon- en Gothenburgstrategie’ het nu eigenlijk gaat, dat blijft in veel discussies onduidelijk. Men blijkt er – veelal onbewust – twee nogal verschillende dingen onder te verstaan. Ten eerste (de juiste combinatie van) *fysieke* elementen zoals bedrijventerreinen, infrastructuur, de aanwezigheid van natuur, rust en ruimte, et

⁹ Zie ook: Wil Zonneveld en Bas Waterhout, Transnationale visievorming - Naar een uitvoeringsstrategie. Onderzoeksinstituut OTB in opdracht van VROM/DGR, TU Delft, april 2004.

¹⁰ European Conference of Ministers responsible for Regional Planning (CEMAT), *Guiding Principles for Sustainable Spatial Development of the European Continent*. Recommendation (Rec(2002)1) of the Committee of Ministers to Member States. 30 januari 2002.

cetera, die bijdragen aan de Lissabon- en Gothenburgdoelen. En ten tweede doelt men op de ruimtelijke verdeling van *niet-fysieke* elementen, zoals verschillen tussen regio's in inkomen, opleidingsniveau, demografische ontwikkelingen, R&D-uitgaven et cetera. Het kan vanuit de L&G-doelen wenselijk zijn om die ruimtelijke verdeling te 'optimaliseren' – en daarvoor zijn mogelijkserwijs (ook) ingrepen in de *fysieke* sfeer nodig (zoals aanleg van infrastructuur of aantrekkelijker woonmilieus).

Een eerste inventarisatie van mogelijke concrete ruimtelijke bijdragen aan de Lissabon- en Gothenburgstrategie levert de volgende twee aangrijpingspunten op¹¹:

Clustering van kennis

Innovatie- en aanpassingsvermogen komen steeds meer centraal te staan in de bedrijfsvoering. Het succes van bedrijven wordt mede daardoor in toenemende mate bepaald door hun toegang en gebruik van kennis en vaardigheden. Bedrijven zullen een vestigingsplaatskeuze dan ook steeds meer laten afhangen van de toegang tot die kennis en vaardigheden. Het besef begint door te dringen dat regio's hierbij een veel belangrijker rol spelen dan we dachten – mede door discussies over netwerkeconomie en *footloose* activiteiten van bedrijven.¹² Clustering en de vorming van netwerken zouden ook een grote stimulans kunnen vormen voor innovatie en concurrentiekracht.¹³ De kenniseconomie kan volgens die theorie worden opgevat als een internationaal netwerk van regionale clusters.

Dat wil echter niet zeggen dat het *footloose* worden van bedrijven niet van belang is. Beide trends bestaan naast elkaar en vullen elkaar aan. De mate van oriëntatie op de regio en de omvang van die regio zullen per bedrijfstak en misschien per bedrijf verschillen (eigenlijk per functionele relatie). Voor wat de elementen kennis en innovatie betreft zegt het rapport *Kennis op de kaart* dat ruimtelijke nabijheids- of clustereffecten wel degelijk relevant zijn.¹⁴

Aantrekkelijkheid vestigingsplaats

De productie van diensten en kennis bestaat bij de gratie van creativiteit. Ook bij de productie van goederen gaat het steeds meer om toevoeging van kwaliteiten en betekenis. Hiervoor hebben bedrijven creatief/ innovatief talent nodig. Om dat te vinden, vestigen bedrijven zich bij voorkeur op locaties waar talent woont. De Amerikaanse hoogleraar regionale economische ontwikkeling Richard Florida zegt hierover: "Die [creatieve] klasse gaat niet meer de banen achterna, maar de bedrijven met hun banen vestigen zich waar het talent zit."¹⁵ Ondanks het feit dat productiefactoren (inter)nationaal mobiel zijn in de 'nieuwe economie' en mensen zich makkelijk kunnen verplaatsen, spelen identiteit en imago van een regio wel degelijk een rol in de vestigingsplaatskeuze van ondernemers.

Belangrijk is dat bij het uitvoeren van de Lissabon- en Gothenburgstrategie over de grenzen van beleidsterreinen heen wordt gekeken. Dit betekent dat investeringen in bijvoorbeeld bereikbaarheid alleen een bijdrage leveren aan de duurzame kenniseconomie als er ook voldoende aandacht is voor de arbeidsmobiliteit, de opleidingsniveaus, de leefkwaliteit, natuurgebieden etc.

¹¹ Interne notitie van Susanne Vleeshouwers: 'Ruimtelijke dimensie van de Lissabonstrategie'. VROM/DGR, 19 juli 2004.

¹² "Regions are increasingly becoming the engines of global economy. Contrary to earlier beliefs about a 'placeless' economy and the 'end of geography', regional concentration and specialisation of production is taking place on a worldwide basis. [...] Important clustering processes are taking place everywhere." In: Jan Maarten de Vet, Paul Baker, Karl Dalgleish e.a., *The Competitiveness of Places and Spaces – A position paper*. Ecorys Research and Consulting, Rotterdam/ Leeds/ Birmingham/ Brussels, 21 May 2004.

¹³ "De eerste veronderstelling gaat ervan uit dat, vanwege de grotere mogelijkheden tot kennisuitwisseling, steden en stedelijke regio's bronnen zijn van economische vernieuwing. Dit suggereert dat gebiedsgericht (stedelijk) beleid een nuttige optie is voor beleidsontwikkeling." In: Otto Raspe, Frank van Oort en Pieter de Bruijn, *Kennis op de Kaart – Ruimtelijke patronen in de kenniseconomie*. Ruimtelijk Planbureau/ NAI Uitgevers, Den Haag/ Rotterdam, 2004, p. 130.

¹⁴ "De belangrijkste constatering die voortkomt uit de door ons uitgevoerde econometrische analyses is dat ruimtelijke nabijheids- of clustereffecten significant blijken. Het toevoegen van de ruimtelijke dimensie aan de analyses levert een genuanceerder begrip van de kenniseconomie op: ruimtelijke verschillen en lokalisering maken uit." In: Otto Raspe, Frank van Oort en Pieter de Bruijn, *Kennis op de Kaart – Ruimtelijke patronen in de kenniseconomie*. Ruimtelijk Planbureau/ NAI Uitgevers, Den Haag/ Rotterdam, 2004, p. 134.

¹⁵ Richard Florida in 'Talent, technologie en tolerantie maken de stad van de 21ste eeuw'. In: *Geografie*, december 2003.

4. Territoriale cohesie: inzetten op excellentie of achterstanden?

Een manier om grip te krijgen op de ruimtelijke dimensie van de Lissabon- en Gothenburgstrategie is de introductie van de term ‘territoriale cohesie’. Die werd al genoemd in het EROP, en is later opgenomen in de concept-grondwet van de Europese Unie als het derde hoofddoel van de Unie – naast sociale en economische cohesie.¹⁶ Wat territoriale cohesie precies is en wat het verschil is met sociale en economische cohesie, is echter onduidelijk. In woord en geschrift spreekt men meestal van ‘het’ cohesiebeleid, waaronder meestal wordt verstaan dat de EU probeert om achterstandsgebieden te ondersteunen en perifere regio’s te ontsluiten. De Nederlandse minister van VROM zei vorig jaar simpelweg over territoriale cohesie: ‘Wat we daaronder moeten verstaan is nog niet duidelijk. Daar moeten we over spreken.’ Dat deden de Europese RO-ministers tijdens het Nederlandse voorzitterschap vorig jaar november in Rotterdam. Behalve dat ze daar pleitten voor diversiteit als basis voor de Lissabon- en Gothenburgstrategie, spraken ze ook af dat er een ‘Territorial State and Perspectives of the Union’ zal worden opgesteld. Het gaat om een *evidence based* omschrijving van de ruimtelijke ontwikkelingen in de Europese Unie, op basis waarvan de 25 ministers vervolgens de prioriteiten zullen vaststellen voor ruimtelijke ontwikkeling.

Ook de Europese Commissie wil graag invulling geven aan territoriale cohesie. Ze overwoog om er een Witboek over te schrijven. Dat plan is echter voorlopig in de ijskast gezet toen de afwijzing van de Europese Grondwet in twee landen leidde tot een discussie over de reikwijdte van het EU-beleid.

In de Europese beleidsstukken staat dat cohesiebeleid een belangrijke bijdrage levert aan de concurrentiepositie van Europa. De Commissie ziet het als een integraal onderdeel van de Lissabonstrategie: cohesie en groei horen bij elkaar.¹⁷ Onder cohesie verstaat men dan, zo blijkt in de praktijk, dat de economische verschillen tussen de lidstaten moeten worden verkleind. Om de meest concurrerende kenniseconomie ter wereld te kunnen worden is echter meer nodig dan steun aan achterstandsgebieden. De vraag is of je moet kiezen voor een *cohesie*-model of voor een *competitiveness*-model, of dat een combinatie van deze twee de voorkeur heeft.

Het cohesie-model zorgt ervoor, zo valt ook op te maken uit het Derde Cohesierapport¹⁸, dat *overall* bepaalde basisvoorzieningen aanwezig zijn: onderwijs, toegang tot kennis, infrastructuur. Op basis hiervan kan iedereen deel uitmaken van de Europese interne markt – en heeft die markt iedereen als potentiële klant. De optimale ontsluiting van de markt kan dan vanwege haar massa als een vruchtbare voedingsbodem fungeren waaruit allerlei innovatieve processen kunnen opbloeien.

Het competitiveness-model gaat uit van een aantal innovatief sterke regio’s die zoveel mogelijk kansen krijgen om zich te ontwikkelen. Door de nu al aanwezige kwaliteiten zal zo’n regio snel innovatieve stappen kunnen zetten, en de meerwaarde daarvan uitstralen naar omliggende gebieden. Daardoor profiteert in het kielzog van de innovatieve regio zo een veel groter gebied. Het effect kan overigens ook zijn dat zwakke regio’s nog zwakker worden.

De huidige Nederlandse regering schuift naast het (klassieke) eerste model nu ook prominent het tweede model naar voren. In ‘Pieken in de Delta’ schrijft ze: “Wie het nationale groeivermogen wil versterken moet comparatieve voordelen van regio’s (pieken) benutten in plaats van alleen

¹⁶ Artikel 3 (‘De doelstellingen van de Unie’), lid 3: “De Unie zet zich in voor een Europa van duurzame ontwikkeling op basis van een evenwichtige economische groei, van een sociale markteconomie met een groot concurrentievermogen, gericht op volledige werkgelegenheid en sociale vooruitgang, en van een hoog niveau van bescherming en verbetering van de kwaliteit van het milieu. Zij bevordert wetenschappelijke en technische vooruitgang. Zij bestrijdt sociale uitsluiting en discriminatie, en bevordert sociale rechtvaardigheid en bescherming, de gelijkheid tussen mannen en vrouwen, de solidariteit tussen de generaties en de bescherming van de rechten van het kind. Zij bevordert de economische, sociale en territoriale samenhang, en de solidariteit tussen de lidstaten. De Unie eerbiedigt haar rijke verscheidenheid aan culturen en talen en ziet toe op de instandhouding en de ontwikkeling van het Europees cultureel erfgoed.”

¹⁷ DG Regio schrijft over het cohesiebeleid dat tijdens de Europese Raad op 22 en 23 maart 2005 “het belang daarvan op het hoogste politieke niveau bekrachtigd werd als instrument voor de verwezenlijking van de Lissabon-strategie.” Europese Commissie, DG Regio, *Derde voortgangsverslag over cohesie: Naar een nieuw partnerschap voor groei, werkgelegenheid en cohesie*. {SEC(2005) 632}, 17 mei 2005.

¹⁸ European Commission, *A new partnership for cohesion – convergence competitiveness cooperation. Third report on economic and social cohesion*. 18 februari 2004.

maar achterstanden egaliseren.”¹⁹ Deze formulering laat ruimte over om zowel het cohesie- als het competitiviteits-model te volgen, maar in de uitwerking ligt het Nederlandse accent op het stimuleren van de sterke regio's. Om daadwerkelijk beide aanpakken te combineren, zou het beleid uit moeten gaan van het gebiedsgericht ondersteunen van economische kansen, ook in zwakkere regio's.

Het is niet duidelijk wat nu precies de portee is van de stelling die het kabinet hier betreft (stimuleren van sterke regio's), en op welke empirie die is gestoeld. Pieken in de Delta is gestoeld op het Interdepartementaal Beleidsonderzoek (IBO) Regionaal Economisch Beleid²⁰, en dat IBO heeft een literatuurstudie laten verrichten naar de effectiviteit van regionaal beleid.²¹ De conclusies van die literatuurstudie waren tamelijk neutraal: de daarin bekeken onderzoeken hanteren veelal 'zeer versimpelde benaderingen en beperkende veronderstellingen' en geven dus 'weinig houvast voor beleidskeuzen'. Bovendien is alleen gekeken naar beleid dat is gericht op regio's met achterstanden: het is onbekend of regionaal beleid voor sterke regio's effect sorteert. De onderzoekers Bijvoet en Koopmans schrijven dat de effectiviteit van subsidies wisselend is: 'variërend van sterk positief tot zelfs negatief'. Een en ander hangt onder meer af van de vormgeving van het beleid en of het een periode van hoog- of van laagconjunctuur is. Uit de literatuur blijkt wel dat het beleid effectiever lijkt naarmate het een meer regionale opzet kent: het EU-beleid is zelfs 'weinig effectief'. Onduidelijk is hoe dat in 'Pieken in de Delta' heeft geresulteerd in de aanbeveling dat investeren in de 'pieken' meer loont dan in de gesuggereerde 'dalen' – de achterstandsgebieden. De wetenschappelijke basis voor deze stelling lijkt mager te zijn. Andersom zijn er wel aanwijzingen dat – vooral innovatieve – bedrijven liever in dichtbevolkte regio's zullen zitten dan in perifere regio's, zoals onder andere Fujita, Krugman en Venables stellen.²² De voorzitter van de Duitse Akademie für Raumforschung und Landesplanung, Horst Zimmermann, zei vorig jaar tijdens een conferentie over juist het thema nivellering versus groei: 'Die Aussagen von Krugman und anderen sind noch nicht wachstumstheoretischer Art. Sie untersuchen lediglich, ob ein – irgendwie zustande kommendes – Wachstum die Ballung fördert.' Desalniettemin, zegt hij, 'drängt sich mir doch der Eindruck auf, dass aufs Ganze gesehen die neuerenökonomischen Denksätze in die Richtung zigen, dass es in Deutschland wie auch in anderen Hocheinkommensländern die modernen großen Ballungsgebiete sind, in denen das gesamtwirtschaftliche Wachstum der nächsten Jahrzehnte vorbereitet wird'.²³

5. Innovatieve stedelijke netwerken

Zoals uit het voorgaande al blijkt, gaat elke discussie over de ruimtelijke bijdragen aan de Lissabon- en Gothenburgstrategie al snel over de wens om abstracte zaken te veranderen waarvan volstrekt onduidelijk is welke invloed het – ruimtelijke – beleid daar op heeft. Bovendien neemt men meestal alleen het element economische groei onder de loep, terwijl de Lissabon- en Gothenburgstrategie ook sociale, milieu- en kennisdoelen kent. En als laatste blijft in dit soort discussies veelal onduidelijk wie nu precies wat gaat doen. Een eerste poging om concreter te maken hoe het ruimtelijk beleid zou kunnen inspelen op de Lissabon- en Gothenburgagenda. Hoewel het onderwerp op Europees niveau is ingezet, is de regio uiteindelijk de plek waar die agenda bewaarheid moet worden. Dit geeft direct ook aan dat er ook aandacht nodig is voor wie nu precies wat doet. Want een regio stemt niet af met een

¹⁹ Ministerie van Economische Zaken, *Pieken in de Delta – Gebiedsgerichte Economische Perspectieven*. Den Haag, juli 2004, p. 11.

²⁰ Ministerie van Financiën, *Regionaal economisch beleid in de toekomst*. Interdepartementaal Beleidsonderzoek 2003-2004, nr. 5.

²¹ C.C. Bijvoet en C.C. Koopmans, *De effectiviteit van regionaal beleid – In wetenschappelijk onderzoek vanaf 1970*. Onderzoek i.o.v. het ministerie van Financiën t.b.v. het IBO Regionaal Economisch Beleid. SEO (UvA), juni 2004, Amsterdam.

²² Masahisa Fujita, Paul R. Krugman en Anthony Venables, *The spatial economy: cities, regions and international trade*. Cambridge, MIT Press, 2000. Besproken in: Horst Zimmermann, 'Regionaler Ausgleich versus Wachstum - eine Balance finden'. In: ARL, ILS NRW, DASL, *Ausgleich versus Wachstum - Paradigmenwechsel in der räumlichen Planung?* 10. Konferenz für Planerinnen und Planer NRW am 04. November 2004. Dortmund, August 2005, p. 18. <http://www.ils-shop.nrw.de/download/planerkonf-2004.pdf>.

²³ Zimmermann, 2005.

andere regio alleen omdat er een strategie op Europees niveau is afgesproken. Het is dus essentieel om ook de rollen te beschrijven die de tussenliggende schaalniveaus kunnen vervullen.

Polycentriciteit en stedelijke netwerken

Het EROP noemt polycentrische ruimtelijke ontwikkeling als doelstelling. Het “moet voorkomen dat de economische en demografische concentratie in het kerngebied van de EU nog buitensporiger wordt”. Om dat te bereiken is “een decentraal nederzettingenpatroon” nodig “met een trapsgewijs verlopende rangorde van steden, die het gehele grondgebied van de EU omvat.”²⁴ Volgens de Engelse hoogleraar Simin Davoudi is de definitie van polycentriciteit niet bepaald eenduidig, en zou deze op verschillende schaalniveaus verschillende betekenissen hebben.²⁵ Desalniettemin sluit het goed aan bij de (nationale) stedelijke netwerken die opgeld doen in de Nederlandse ruimtelijke beleidsnota's.

Deze twee begrippen liggen sterk in elkaars verlengde, en vormen in zekere zin de kern van het Europese ruimtelijke ‘beleid’. In beide opvattingen staan regio's centraal met voldoende massa voor een aantrekkelijk metropolitaan vestigingsmilieu, met diversiteit aan woon-, werk- en recreatiemilieus, stevige groen/blauwstructuren en duidelijk hoogstedelijke kernen. Deze stedelijke netwerken bieden bovendien volop problemen en kansen die een switch naar milieuvriendelijker vormen van vervoer aantrekkelijk en noodzakelijk maken. Dat is niet alleen vanwege hun massa, maar ook omdat congestie en luchtvervuiling juist daar hoogtij vieren.

Duidelijk moge zijn dat regio's en stedelijke netwerken verschillende dingen zijn. Kort gezegd zijn regio's gebieden waarin zich bepaalde functionele relaties afspelen, en die zich vaak ook bekend staan om een bepaald kenmerk: een eigen identiteit. De stedelijke netwerken die in de Nota Ruimte zijn gedefinieerd, zijn niet uitgekozen vanwege hun functionele relatie en hun identiteit, maar bovenal vanwege hun massa. We hebben er toch voor gekozen de focus te leggen bij stedelijke netwerken, omdat daar volgens de sturingsfilosofie van de Nota Ruimte verantwoordelijkheid voor draagt. Ziet weggelegd voor zichzelf. Op rijksniveau

Lissabon- en Gothenburgstrategie: naar Innovatieve Stedelijke Netwerken

De focus op polycentriciteit of stedelijke netwerken is eigenlijk een keuze voor het eerder genoemde competitiviteitsmodel. Door in bepaalde regio's de bestaande potenties te versterken, hoopt men dat een heel gebied meeprofiteert. Door te kiezen voor polycentriciteit/ stedelijke netwerken krijgen de samenstellende elementen duurzaam, sociaal en kenniseconomie niet vanzelfsprekend de impuls die de lidstaten met de Lissabon- en Gothenburgstrategie wilden geven. Daarvoor is een aanvullende strategische focus nodig: ‘innovatieve stedelijke netwerken’. Dit biedt de mogelijkheid om de eerder genoemde Lissabon- en Gothenburgstrategie te operationaliseren: concurrentiekracht, kenniseconomie, sociale samenhang en duurzaamheid en milieu kunnen in samenhang worden bereikt.

Regionale concurrentiepositie en kenniseconomie

Een essentieel onderdeel van de kenniseconomie is creativiteit. De aanwezigheid van veel creativiteit in een gebied zorgt ervoor dat welig innovaties kunnen tieren – aldus Richard Florida.²⁶ Na de agrarische en de industriële ontwikkelingswijze is nu de doorbraak aan de orde van de creatieve ontwikkelingswijze. Dat betekent niet dat de landbouw en de industrie verdwijnen en dat daarvoor in de plaats het geld wordt verdiend in de ‘creatieve’ sector – hoe die

²⁴ *European Spatial Development Perspective*, Europese Commissie, Luxemburg, 1999, p. 22.

²⁵ “Polycentricity [...] means different things when applied at different spatial scales. Traditionally, it has been applied at the level of individual cities focusing on intraurban patterns of clustering of people and economic activity. More recently, it has been used at the inter-urban scale to denote the existence of multiple centres in one region. A third, mega level of analysis has been added by the European Spatial Planning Perspective (ESDP) which uses the concept at the level of Europe as a whole to promote an alternative to the dominant core-periphery conceptualisation of European territory.” In: Simin Davoudi, *Polycentricity: what does it mean and how is it interpreted in the ESDP?* Paper presented at the EURA Conference Urban and Spatial European Policies: Levels of Territorial Government, 18-20 April 2002, Turin.

²⁶ Richard Florida, *The Rise of the Creative Class – And How It's Transforming Work, Leisure, Community, and Everyday Life*. Basic Books, New York, 2002, p. 404.

dan ook wordt gedefinieerd. Het betekent dat vooral die sectoren economische vooruitgang zullen boeken waarin innovatief en kennisintensief wordt gewerkt – of dat nu gebeurt in de landbouw-, industrie-, transport-, IT- of dienstensector.

De verschuiving van de aandacht naar kennis en creativiteit heeft ruimtelijke implicaties. Zoals al geschetst in de vorige paragraaf heeft de creatieve klasse door haar sterke verbondenheid met mondiale economische en kennisnetwerken ogenschijnlijk een grote vrijheid in de keuze van vestigingsplaatsen. Maar in werkelijkheid zijn die bedrijven en hun werknemers erg kieskeurig. De ‘creatieve regio’ zou dan een markante, specifieke soort ruimte moeten zijn, waar de creatieve klasse de schakel vormt tussen de *space of places* en de *space of flows*.²⁷

Een van de meest innovatieve regio ter wereld is de Stockhol-regio, met ‘mobile city’ Stockholm-Kista. Het gebied kreeg in 2000 en 2002 de Award of Excellence for Innovative Regions van de Europese Commissie. Het is een aantrekkelijke compositie van stad en land; er ligt een grote stad met alle voorzieningen van dien, maar ook een prachtig groen fjordengebied. Er is hoogopgeleid en specialistisch personeel, dat bovendien door de tegenslagen van gsm-fabrikant Ericsson beschikbaar is voor nieuwe werkgevers. Een minpunt is de ontsluiting binnen het gebied.

De Stockholm regio legt in haar beleid enerzijds de nadruk op versterking en diversificatie van de onderwijs- en onderzoeksinstellingen, en anderzijds op het creëren van meer ‘concentrations’: locaties “with a high density of resources, customers and companies to enable the growth of new cluster formations. The development of new cores, which can supplement the inner city as meeting places, should be supported by facilities primarily intended for personnel- and contact-intensive operations.”²⁸

De grote vraag is in hoeverre een succesvolle casus als Stockholm-Kista om te bouwen is tot een algemeen geldend model voor innovatieve stedelijke netwerken. Welke elementen kunnen andere steden kopiëren, en welke zijn zo plaatsgebonden dat ze op een andere plek niets teweegbrengen?²⁹

Een korte scan in de literatuur leert dat er op zijn minst weinig eenduidigheid is over welke factoren doorslaggevend zijn als het gaat om internationale concurrentiepositie op het gebied van de kenniseconomie. Het is onmogelijk om te zeggen wat gedaan moet worden om te zorgen dat een regio significant stijgt op de ranglijst, wel zijn factoren te identificeren zonder welke het in ieder geval niet zal gebeuren. Zoals eerder gezegd is een integrale aanpak in ieder geval noodzakelijk, waarin behalve naar eventuele fysiek-ruimtelijke ingrepen ook nadrukkelijk wordt gekeken naar niet-ruimtelijke maatregelen.

Dat gezegd zijnde, is het toch zinvol om te kijken wat het ruimtelijke geheim zou kunnen zijn van een creatieve regio. Als we Stockholm-Kista als leidraad nemen, is er een ontspannen omgeving te zien voor dynamische bedrijvigheid. Het zogenaamde ABC van professionele sferen (Academisch, Bedrijfsleven, Cultureel) die op elkaar inwerken maar ook hun eigen autonomie behouden is noodzakelijk. Voorts moet het gebied een duidelijke, aangename identiteit hebben en letterlijk en figuurlijk voldoende vrije ruimte bieden.

In regio’s die samenspel faciliteren tussen academies, bedrijven en cultuur, kan inspiratie via interactie leiden tot transactie (creativiteit, samenwerking, markt). Het ABC is het kapitaal van een groot deel van de kenniseconomie. De combinatie van hoogdynamisch en relaxed werkt als een magneet op de creatieve klasse en vormt zo de voedingsbodem voor het ABC. Een ander voorbeeld van zo’n regio is de top-technologische driehoek Eindhoven-Aken-Leuven. Innovatieve stedelijke netwerken vragen om investeringen in een dynamische vestigingsmilieu en relaxte leefomgeving, zodat de *space of flows* en de *space of places* samensmelten. Overigens is

²⁷ Manuel Castells, *The rise of the network society*. Malden, Blackwell Publishers, 1998, p. 556.

²⁸ *Regional Development Plan 2001 for the Stockholm Region, adopted by the County Council on 14 May 2002*. Abridged English version, Office of Regional Planning and Urban Transportation, Stockholm. p. 19.

²⁹ Zie o.a. Gert-Jan Hospers, ‘Innovation by Imitation? Territorial Benchmarking in EU Regional Innovation Policy’. CES Working Paper no. 7/04, Centre for European Studies (CES), University of Twente, 2004.

het zaak om onderscheid te maken tussen de verschillende subgroepen die tot de creatieve klasse worden gerekend. Kunstenaars zullen zich sterker aangetrokken voelen tot een stedelijk milieu waar ruimte is om te experimenteren, terwijl technologische innovatoren en IT-deskundigen – die veelal ook meer geld verdienen – een sterkere voorkeur zullen vertonen voor buiten wonen in het groen.

Wie naar de groeitempi kijkt in de afzonderlijke EU-lidstaten, ziet dat het groeipercentage in de nieuwe lidstaten in zowel het verleden als de komende jaren gemiddeld genomen meer dan twee procent hoger ligt dan in Noordwest Europa. Een soortgelijk beeld rijst op uit het onderzoek van ESPON, dat meer op regio's focust.³⁰

Dit suggereert dat de lijnen binnen de EU niet alleen meer van Noord naar Zuid zullen lopen, maar meer en meer ook van West naar Oost. Impulsen aan innovatieve regio's in nieuwe lidstaten kunnen hierbij worden gegeven via de zogenaamde *stepping stone*-strategie: begin met kansrijke gebieden op de grens van West en Oost-Europa, zoals Wenen-Bratislava, en schuif dan steeds verder op naar het oosten. Dit maakt een fasering en prioritering in Europese ruimtelijke investeringen mogelijk.

Duurzaamheid en milieu

In de wandelgangen wordt de Lissabon- en Gothenburgstrategie vaak vereenzelvigd met het versterken van de internationale concurrentiepositie van Europa. De economie moet een impuls krijgen, zodat het Bruto Nationaal Product van Europa sneller stijgt dan dat van de VS. Dit doel, zo haast men zich vervolgens te zeggen, moet wel worden bereikt met inachtneming van de randvoorwaarden voor milieu en sociale samenhang. De hoofddoelstelling lijkt kortom economische groei te zijn, de thema's kennis, duurzaamheid, milieu en sociale samenhang komen op de tweede plaats.³¹ Bij de tussenevaluatie van de Lissabon- en Gothenburgstrategie, die 2 februari 2005 is gepresenteerd, werd dit nog eens onderstreept: de focus wordt vernauwd tot economische groei en het creëren van banen. De sociale en milieudoelstellingen worden echter nog wel met de mond beleden. Het is de kunst om hier ook in het beleid een vertaling aan te geven.

In het debat over de toekomst van Nederland krijgen duurzaamheid en milieu de laatste tijd niet alleen weinig aandacht, deze twee elementen lijken vooral als rem te worden gezien op economische ontwikkeling en als bedreiging van de (internationale) concurrentiepositie. Pogingen om ze meer als een asset te beschouwen komen slechts langzaam van de grond. Ze worden met name gezien als een kostenpost die veel bureaucratische rompslomp met zich meebrengt. Bij diverse milieuvervuilende economische activiteiten blijven de milieurandvoorwaarden impliciet of wordt gezocht naar mogelijkheden om ze te overschrijden omdat anders 'Nederland op slot gaat'.³² De beleidsverbreding naar een kennisgeoriënteerde economie biedt aanknopingspunten voor een meer milieuvriendelijke invulling van 'economische groei' en concurrentiepositie dan tot op heden het geval is. Innovatieve stedelijke netwerken bieden hierbij kansen om – vanwege de gemiddeld genomen hogere dichtheid aan mensen – een sterker accent te leggen op innovaties naar een duurzame en milieuvriendelijker vervoerwijzen. De EU zou gezien het feit dat zij een goede ontsluiting van gebieden als een belangrijke hefboom beschouwt hier een belangrijke impuls aan kunnen geven.

³⁰ *World Economic Outlook* (WEO), International Monetary Fund (IMF), april 2004 (<http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2004/01/>). Nordregio e.a., *Potentials for polycentric development in Europe*. ESPON 1.1.1, Luxemburg, augustus 2004.

³¹ Europese Commissie, Concurrentiekracht, duurzame ontwikkeling en samenhang in Europa – Structuurbeleid en Europese grondgebieden. Europese Unie, DG Regionaal Beleid. Europese Gemeenschappen, 2003.

³² "Van Geel: Nederland gaat op slot". In: *De Volkskrant*, 1 oktober 2004.

6. Afronding: betekenis van innovatieve stedelijke netwerken voor Nederland

Nederland is gesitueerd in het economisch sterkste deel van Europa. Dit gebied heeft economisch gezien een grote endogene potentie voor innovaties. Regionale kennisclusters kunnen gemakkelijk wortelschieten in Noordwest Europa, omdat daar veel stedelijke netwerken zijn te vinden die veel kansen bieden voor de combinatie van een hoogdynamisch centrum en relaxte omgeving. Nederland moet inventariseren welke potenties haar stedelijke netwerken hebben voor een innovatieve, op kenniseconomie gerichte ontwikkeling.

Op basis van deze inventarisatie kan strategischer worden gekozen uit verschillende ruimtelijke investeringen. De toepassing van de 'ABC-criteria' en de benodigde combinatie van een hoogdynamisch centrum en relaxte omgeving bieden hiervoor de nodige aangrijpingspunten. Vanuit de Lissabon- en Gothenburgstrategie betekent dat waarschijnlijk een zwaardere nadruk dan nu op de beschikbaarheid van diverse vestigingsmilieus en de ontwikkeling van ontspannen landschappen en woonmilieus. We moeten kijken wat het betekent voor infrastructuur en stedelijke centra, maar ook wat als 'minder belangrijk' kan worden aangemerkt.

Versterking van de kenniseconomie vraagt om goed onderwijs. Dat betekent: meer investeringen in onderwijs en universiteiten moeten meer samenwerken met elkaar, bedrijven en de overheid. De overheid zou moeten kijken in hoeverre het ook regionale clustering van kennisinstellingen kan stimuleren (ook grensoverschrijdend).³³

De kennisontwikkeling in Nederland zou zich kunnen richten op toegepaste wetenschappen: vooral op degene die op Europees en mondiaal niveau van belang gaan worden. Te denken valt aan wereldwijde vraagstukken op het gebied van waterhuishouding, voedselvoorziening, energie etc. Er is al een aantal regionale clusters te onderscheiden (zie kader).³⁴

Tevens kan de kenniseconomie worden versterkt door clustervorming te stimuleren, en daar het ruimtelijk beleid en de bijbehorende investeringen op af te stemmen (zie paragraaf 3).

Rol van Nederland

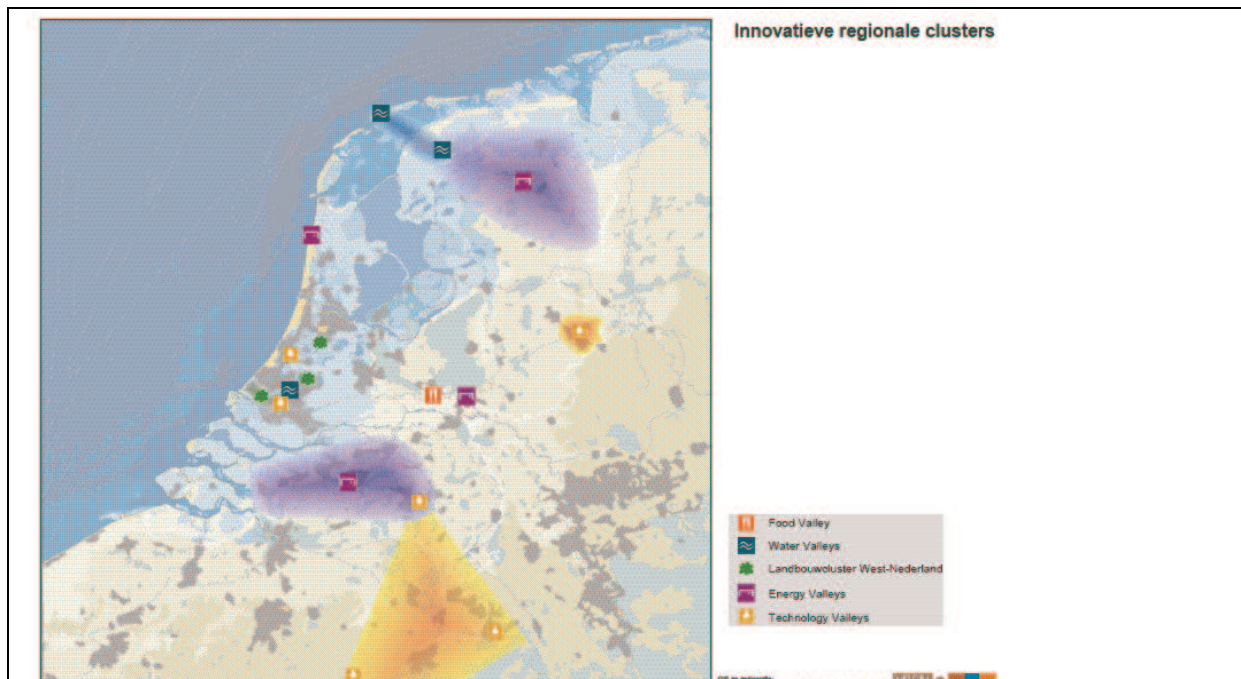
Noordwest Europa kan op een aantal terreinen een voorlopersrol vervullen: de ervaringen die daar zijn of worden opgedaan kunnen dan met opkomende stedelijke regio's in Oost-Europa worden gedeeld. De opkomst van andere sterke economische regio's is ook in het belang van Noordwest Europa: het betekent een versterking van het economisch krachtenveld en verkleining van het risico van een economische recessie. Het zorgt voor een verbetering van de positie van de EU als geheel.³⁵ Noordwest Europa kan dat stimuleren door kennis over te dragen. Nederland moet zelf zorgen dat het voorop loopt in de kennisontwikkeling, bijvoorbeeld op het gebied van netwerkvorming. Op deze wijze kan Nederland zowel investeerder als kennismakelaar zijn. Omdat de Nederlandse ruimtelijke ordening internationaal nog steeds vaak wordt gezien als een van de voorlopers, bestaat er ook de mogelijkheid om een aanjagende functie te hebben in het discours over mogelijke ontwikkelingen met deskundigen van de regio's.

³³ Deze aanbeveling wordt ondersteund in *Kennis op de kaart – Ruimtelijke patronen in de kenniseconomie* van Otto Raspe, Frank van Oort en Pieter de Bruijn (Ruimtelijk Planbureau/ NAI Uitgevers, Den Haag/ Rotterdam, 2004). Het beschrijft drie verschillende manieren om de kenniseconomie in kaart te brengen en zo feitelijk ook drie verschillende 'kennis-sectoren'. De ene sector kenmerkt zich door de hoeveelheid R&D (innovatie-input), de ander door de hoeveelheid innovaties (innovatie-output, zowel technologisch als niet-technologisch), en de laatste vooral door de vaardigheden van de innovatieve werknemers ('kenniswerkers'). Elk van deze 'sectoren' laat zich in haar vestigingsplaatskeuze door andere ruimtelijke criteria leiden, en vraagt bij stimulering om andere vormen van beleid. Investerings in R&D blijken vooral in middelgrote steden/ regio's in de intermediaire zone in Nederland samen te gaan met betere economische prestaties. "Om van R&D (input) naar een grotere innovatie-output te komen lijkt het nuttig om ook in deze regio's samenwerking tussen bedrijven onderling en [...] tussen bedrijven en kennisinstellingen te stimuleren."

³⁴ De nota *Pieken in de Delta – Gebiedsgerichte Economische Perspectieven* van het ministerie van EZ gaat hier dieper op in. Zie daarnaast ook: *Voorstellen Sleutelgebieden-aanpak – Ambitie, excellentie en actie – Van dijkgroef tot art director: voorstellen tot actie van het Innovatieplatform*. Innovatieplatform, Den Haag, 4 oktober 2004. Dit rapport noemt vier innovatieve sleutelgebieden op het gebied van dienstverlening: Pensioenen en sociale verzekeringen en The Hague, Residence of Peace and Justice. Een aantal clusters voldoet nog niet aan alle criteria, maar heeft plannen hun ambitie, visie en acties nader uit te werken: Chemie, Logistiek, Life sciences en gezondheid en Duurzame Energie.

³⁵ Zie: www.deltametropool.nl/artikel%20van%20de%20maand/Artikel%20juli%20augustus%202004.pdf
[www.deltametropool.nl/Deltamonitor/Deltamonitor%2017%20juli%20en%20augustus%202004%20EU%20accession%20vs%20old%20\[1\].pdf](http://www.deltametropool.nl/Deltamonitor/Deltamonitor%2017%20juli%20en%20augustus%202004%20EU%20accession%20vs%20old%20[1].pdf)

Belangrijk aandachtspunt is dat de economische ontwikkeling niet boven, maar naast een sociale en duurzame ontwikkeling in de breedste zin van het woord mag worden gesteld. Deze moeten steeds weer op de agenda gezet worden en concreet vertaald, bijvoorbeeld in innovatieve stedelijke netwerken. Daarnaast zijn er allerlei andere concrete ruimtelijke vertalingen denkbaar van de Lissabon- en Gothenburgstrategie. Essentieel is wat ons betreft dat de keuze voor een zeer concurrerende duurzame en sociale kenniseconomie niet vrijblijvend is, en ook op ruimtelijk gebied om invulling vraagt. Innovatieve stedelijke netwerken kunnen *een* manier zijn om dat te doen, en het zou een goede zaak zijn om te kijken welke alternatieve concepten er zijn te bedenken en hoe die verder zouden kunnen worden uitgewerkt.

Innovatieve regionale clusters zijn al op diverse plaatsen te zien. Een aantal voorbeelden ter illustratie:

- Food Valley (rondom Wageningen)
- Water Valley (Wetsus in Leeuwarden, NIOZ op Terschelling)
- Landbouwcluster West-Nederland (Westland, Boskoop, Aalsmeer)
- Energy Valleys:
 - rondom ECN in Petten
 - Kema, EnergieNed, TenneT, Netheco, Nuon, etc. in Arnhem (TNO Apeldoorn)
 - Energy Valley in Noord-Nederland (provincies Drenthe, Friesland en Groningen, Gasunie, gemeenten Assen, Emmen, Groningen en Leeuwarden, NAM, NOM, RuG, Samenwerkingsverband Noord-Nederland)
 - een vierde energiecluster in het zuiden des lands
- Technology Valleys:
 - Brainport Eindhoven, Leuven, Aken (Maastricht)
 - Biotech-cluster in Leiden
 - Technologie in Delft e.o. (TUD, TNO etc.)
 - Membraantechologie etc. in Twente